

TOPONYM - HISTORICAL ARTIFACT

ტოპონიმი – ისტორიული არტეფაქტი

Nino Javelidze

Doctor of History,

G. Tsereteli Oriental Studies Institute, Scientist

Tbilisi. Georgia

ORCID ID:0000-0002-4447-6735

javelidzenino0@gmail.com

Abstract

Georgians lived in several settlements based on the holy land of the Middle Ages. The issue of the longevity of the founders of the villages - Malkha and Kakul - can be clarified by determining the origin of these toponyms. In modern scientific literature, it is said about the village of Kakul that originally Jews lived here, and in the late Middle Ages it was inhabited by Arabs, while its Arabic name “Dair-Kakul” indicates that there was once a monastery in this place (Dair - monastery in Arabic). We understand the presence of Georgians in this village through Arabic documents of the late Middle Ages. There is no consensus on the ethnic identity of the founders of Malkha village. Some consider it a Georgian village, while others report that according to the inhabitants of Malkhi, they were Arabs, immigrated either from Iraq, or from Egypt, or from the Levant. Elucidation of the etymology of these two toponyms - Malkha and Kakul will give us the opportunity to show on the basis of which spoken language their meanings are explained and who were the founders and original inhabitants of these villages.

According to the external form, the word Kakul can be connected with the Proto-Hittite-Mithanian name Kikuli, the Georgian surname Kakulia and the Etruscan word Kakula. Indeed, they are connected by a common base. In addition, the analysis of the content of Proto-Hittite-Mithanian and Etruscan words gives us the reason to conclude that Kikuli, which was originally the name of the chief groom of the Hittite king, who was engaged in the work of grooming and keeping war horses, then his name seems to have been generalized and in the Etruscan language, it is conceivable, he mentioned a horse soldier, a rider. In this regard, it is worth noting that in the Etruscan language, a soldier was generally referred to by another word. The linguistic and cultural ties between the Khats and the Etruscans are explained by the fact that the Etruscans originally lived in Asia Minor, and appeared on the Apennine Peninsula in the 10th-11th centuries BC. Thus, Proto-Hittites, Mithanians, Urartians, Georgians and Etruscans coexisted in a single cultural area in Asia Minor. As for the existence of surnames based on “Kikuli” in the Georgian language, this is explained by the common genetic roots of the Georgian tribes

and the non-Indo-Germanic ethnic groups of Asia Minor, which is confirmed at the linguistic (word formation), religious and cultural levels.

The toponym Malkha is outwardly connected with the toponym Mekhlesi, which was located in the kingdom of Egris in ancient times. In addition, it turns out that the toponyms Malkha (Malka) and Mekhlesi (Meklesi), in turn, derive from the ethnonym Makhlien-Makhelon-Melkhy, which is the name of one of the Georgian Tomels. According to ancient sources, the Makhlien-Makhelons lived in the southern part of the Kingdom of Egris - St. near Trebizond and the river In the Chorokhi Basin, as well as in its interior and in the northwestern part of the Kingdom of Egris, along the Black Sea coast - to Meotid Lake. In addition, the Melkhies lived on the land and water of the Vainakhs, and the Kists still call the Georgian enclave by the name of Melkhy, their settlements is found in the vicinity of Khevsureti. In a word, Malkha of the land is etymologically related to the Kolkheti toponym Mekhlesi and the ethnonym of the Georgian tribes Makhlien-Makhelon-Melkhy.

Thus, according to ancient Eastern, ancient and Georgian sources, the villages of Kakul and Malkha in the early Middle Ages were St. It was established on the land by Georgians, which is revealed by the Georgian geographical nomenclature (toponyms, ethnonyms) and also by the linguistic analysis of these words.

Key words: Malkha, Mekhlesi, Malka, Meklesi, Makhlien, Mekhli, Kakul, Kikul, Kakulia, Kakula.

ნინო ჯაველიძე

ისტორიის დოქტორი, გ. წერეთლის სახ. აღმოსავლეთმცოდნეობის
ინსტიტუტის მეცნიერი თანამშრომელი,
თბილისი, საქართველო
ORCID ID: 0000-0002-4447-6735
javelidzenino@gmail.com

აბსტრაქტი

წმ. მიწაზე დაფუძნებული იყო დასახლებები (მალხა, მარ-მუსა, კაკული, კატამონი, ჯალჯალა...), სადაც შუა საუკუნეებში მკვიდრობდნენ ქართველები. ამ სოფლებიდან მალხას და კაკულის დამაარსებელთა სადაურობის საკითხის გარკვევა შესაძლებელია ამ ტოპონიმების წარმომავლობის დადგენის გზით. სამეცნიერო ლიტერატურაში სოფელი კაკულის შესახებ ნათქვამია, რომ თავდაპირველად აქ ცხოვრობდნენ იუდეველნი, ხოლო გვიან შუა საუკუნეებში იგი დასახლებული იყო არაბებით, თანაც მისი არაბული სახელწოდება „დაირ კაკულ“-ი მიგვანიშნებს, რომ ამ ადგილას ოდესღაც არსებობდა მონასტერი (დაირ – არაბულად მონასტერი). სოფელ კაკულში ქართველების არსებობას ვგებულობთ გვიანი შუა საუკუნეების არაბული დოკუმენტური წყაროების მეშვეობით. სოფელ მალხას დამაარსებელთა ეთნიკური ვინაობის თაობაზე არ არსებობს ერთიანი აზრი. ერთნი (ალ. ცაგარელი, პ. კონჭოშვილი) მას მიიჩნევენ ქართულ სოფლად, ხოლო სხვანი (ბ. ხურცილავა...) იუწყებიან,

რომ მალხელთა თქმით, ისინი იყვნენ არაბები, გადმოსახლებულები ან ნეჯდიდან, ან ერაყიდან და ეგვიპტიდან, ანდა ლევან-ტიდან. ხსენებული ორი ტოპონიმის – მალხასა და კაკულის ეტიმოლოგიის გარკვევა მოგვცემს შესაძლებლობას წარმოვაჩინოთ, თუ რომელი სამეტყველო ენის საფუძველზე აიხსნება მათი მნიშვნელობები და ვინ იყვნენ ამ სოფლების დამაარსებელი და თავდაპირველი მკვიდრნი.

სიტყვა კაკული გარეგნული ფორმის მიხედვით შეგვიძლია დავუკავშიროთ ხათურ-ხურიტულ სახელს კიკული, ქართულ გვარ კაკულისა და ეტრუსკულ სიტყვა კაკულას. მართლაც, მათ ერთმანეთთან აკავშირებს საერთო ფუძე. გარდა ამისა, ხათურ-ხურიტული და ეტრუსკული სიტყვების შინაარსის ანალიზი გვაძლევს საფუძველს დავასკვნათ, რომ კიკული თავდაპირველად წარმოადგენდა საკუთარ სახელს პიროვნებისა, ვინც იყო ხეთის მეფის მთავარი მეჯინიბე და დაკავებული იყო საბრძოლო ცხენების გახედვისა და შენახვის საქმით. შემდგომ ეს კერძო სახელი, ჩანს, განაზოგადეს და ეტრუსკულ ენაში, საფიქრებელია, აღნიშნავდა ერთ-ერთი სახეობის – ცხენოსანი ნაწილის ჯარისკაცს. ამასთან დაკავშირებით აღსანიშნავია, რომ ეტრუსკულ ენაში ზოგადად ჯარისკაცს სხვა სიტყვითაც აღნიშნავდნენ. ხათებსა და ეტრუსკებს შორის ენობრივ-კულტურული კავშირები აიხსნება იმ ფაქტით, რომ ეტრუსკები თავდაპირველად მკვიდრობდნენ მცირე აზიაში და აპენინის ნახევარკუნძულზე გამოჩნდნენ ძვ.წ.აღ.-ის XI-X საუკუნეებში. ხათები, ხურიტები, ურარტუელები, ქართველტომელნი და ეტრუსკები მცირე აზიაში თანაარსებობდნენ ერთიან კულტურულ არეალში. რაც შეეხება ქართულ ენაში „კიკული“-ს ფუძიანი გვარის არსებობას, ეს აიხსნება ქართველტომელთა და მცირე აზიის არაინდოგერმანულ ეთნოსთა საერთო გენეტიკური ძირებით, რაც დასტურდება ლინგვისტურ (სიტყვათწარობა), სარწმუნოებრივ და კულტურულ დონეზე.

ტოპონიმი მალხა გარეგნული ფორმით უკავშირდება ტოპონიმ მე-ხლეს-ს, რომელიც მდებარეობდა ანტიკური ხანის ეგრისის სამეფოში. ამას გარდა, ირკვევა, რომ ტოპონიმები მალხა (მალკა) – მეხლესი (მეკლესი), თავის მხრივ, მომდინარეობს ეთნონიმიდან მახლიენ-მახელონ-მელხი, რაც გახლავთ ერთ-ერთი ქართველტომელის სახელწოდება. ანტიკური წყაროების თანახმად, მახლიენ-მახელონები მკვიდრობდნენ ეგრისის სამეფოს სამხრეთ ნაწილში, ქ. ტრაპეზუნტის სიახლოვესა და მდ. ჭოროხის აუზში, აგრეთვე, მის შიდა ტერიტორიაზე და ეგრისის სამეფოს ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში, შავი ზღვის სანაპიროს გაყოლებით – მეოტიდის ტბამდე. გარდა ამისა, მელხები ცხოვრობდნენ ვაინახების მიწა-წყალზე და ქართულ ანკლავს დღესაც უხმობენ სახელად მელხებს (მელქები). მათი სამოსახლოები აღინუსხება პირიქითა ხვესურეთის სიახლოვეს. ერთი სიტყვით, წმ. მიწის მალხა ეტიმოლოგიურად უკავშირდება კოლხეთის ტოპონიმს მეხლესი და ქართველტომელთა ეთნონიმს მახლიენ-მახელონ-მელხი.

ამრიგად, ძველადმოსავლური, ანტიკური და ქართული წყაროების თანახმად, სოფლები კაკული და მალხა ადრეშუასაუკუნეებში წმ. მიწაზე დააარსეს ქართველებმა, რაც ცხადდება ქართული გეოგრაფიული ნო-

მენკლატურით (ტოპონიმები, ეთნონიმები) და, აგრეთვე, სიტყვათა ლინგვისტური ანალიზის საფუძველზე.

საკვანძო სიტყვები: მალხა, მეხლესი, მალკა, მეკლესი, მახლიენი, მელხი; კაკული, კიკული, კაკულია, კაკულა.

შესავალი

შუა საუკუნეების წმ. მიწაზე, ქართულ ეკლესია-მონასტრებთან ერთად ჩნდება ქართველთა სოფლები: მალხა, კაკული, კატამონი, ჯალჯალა, დაირმუსა და სხვ.

სოფელი კაკულის შესახებ გამოთქმულია მოსაზრება, რომ მისი სახელწოდება უნდა მიგვანიშნებდეს მის კავშირს არაქართულ სამყაროსთან: „გვიანი ელინისტური და ადრე რომაული პერიოდების მიხედვით ეს ადგილი ეკუთვნოდა ებრაელთა დასახლებას, ხოლო XII საუკუნის ბოლოდან ამ ადგილას ჩანს მაჰმადიანური სოფელი... თუმცა სახელწოდება „დაირ კაკული“ („დაირ“ – არაბულად მონასტერი) მიგვანიშნებს, რომ მაჰმადიანთაგან სოფლის დაარსებამდე აქ არსებობდა ქრისტიანული სავანე და სამოსახლო”.

სოფელი მალხის თაობაზე ნათქვამია, რომ მის მცხოვრებლებს უკავშირებენ „ლევანტიდან, ერაყიდან და ეგვიპტიდან“ გადმოსახლებულთ, ხოლო მალხელთა დიდი ნაწილი საკუთარ თავს მიაკუთვნებს მაქლის არაბული კლანის ერთ-ერთ სუბკლანს. ზემოთქმული, ჩვენი აზრით, მართლაც უნდა ასახავდეს თანამედროვე მალხელების ერთი ნაწილის და მათი წინაპრების წარმომავლობას, ოღონდაც, საკითხავია, ამ „წინაპრებით“ იგულისხმა თუ არა სოფელი მალხის დამაარსებელთა თაობა. მით უფრო საეჭვო ჩანს ამგვარი ისტორიული რეალობა, თუკი გავიხსენებთ, რომ მალხაში ნაპოვნია ეკლესიის ნანგრევები. ეს კი მეტყველებს, რომ სოფელში თავდაპირველად უნდა ეცხოვრა ქრისტიან მოსახლეობას. ერთი სიტყვით, არც სოფლის – კაკული და არც სოფლის – მალხა დამაარსებელთა ეთნიკური ვინაობის საკითხი არ არის ბოლომდე შესწავლილი. ამასთან დაკავშირებით, უპირველესად, საჭიროა გაირკვეს ტოპონიმების – „მალხა“ და „კაკული“ წარმომავლობის საკითხები.

მეთოდი

სტატიაში მოხმობილია ტოპონიმების – „მალხა“ და „კაკული“ – შესახებ არსებული ისტორიული ცნობები და სხვადასხვა სახის, მათ შორის, ლინგვისტური მასალა. გათვა-ლისწინებულია ქართული სიტყვათწარმოების წესები, აგრეთვე, ამ ტოპონიმების მიმართება ქართველტომელთა ეთნონიმებთან.

შედეგები

სტატიაში ახლებურადაა გაშუქებული წმ. მიწის სოფლების – კაკული და მალხა დაარსებისა და დამაარსებელთა ეთნიკური ვინაობის საკითხები. შესწავლის დროს ყურადღება გამახვილებულია ამ ტოპონიმთა წარმომავლობაზე და მათ კავშირზე ქართულ ეთნოკულტურულ სამყაროსთან.

მსჯელობა

ქართველმა მეფეებმა ადრე და მაღალ შუა საუკუნეებში საკუთარი სამეფოს ფარგლებს მიღმა დააარსეს 50-მდე ეკლესია-მონასტერი, აქედან მხოლოდ წმ. მიწაზე დააფუძნეს 35-მდე ტაძარი თუ სამონასტრო კომპლექსი. სირია-პალესტინის ქართული ტაძრებიდან ცნობილია ჯვრის მონასტერი გოლგოთას მთაზე, წმ. თეოდორეს სახ. ბეთლემის მონასტერი მდ. იორდანესთან, ბირ ელ-ყუტში და მონასტერი, აგებული სიონის ტაძრის ჩრდილოეთით, „დავითის კოშკის“ სიახლოვეს. ეს სამი მონასტერი ცნობილია იმით, რომ აქ მოღვაწეობდნენ ქართველი პირველმთარგმნელები, აქ მოთავსებულია ასომთავრულით შესრულებული უძველესი ქართული წარწერა, რომელიც ნახევარი საუკუნით წინ უსწრებს ბოლნისის წარწერას და, გარდა ამისა, ამ მონასტრების კედლები მოხატულია ძველი ფრესკებითა და რუსთველის სურათით. თუმცა, ეს სამი ტაძარი გამორჩეულია იმ მხრივაც, რომ ყოველ მათგანს თავის დროზე შერქმეული ჰქონდა ქართველთა ტომობრივ-ეთნიკური სახელები. ასე მაგალითად, გოლგოთას ჯვრის მონასტერი ძველთაგანვე ცნობილი იყო როგორც „ქართველთა მონასტერი“ და მას მხოლოდ VI საუკუნიდან უწოდეს ჯვრის მონასტერი (მამისტვალიშვილი, 2002: 130). უდაბნოს ბეთლემის მონასტერს მეორენაირად უწოდებდნენ „ლაზთა მონასტერს“, ხოლო „დავითის კოშკთან“ მდებარე ტაძარი ცნობილი იყო როგორც „იბერთა მონასტერი“ (წმ. პეტრე იბერი, 2015: 74). თანაც აღსანიშნავია, ქართული ტაძრების ეს დასახელებები გვხვდება უცხოენოვან ავტორებთან, რომელთა ნაწერებიდან ირკვევა. რომ ბეთლემსა და სიონთან მდებარე ქართულ მონასტრებს ეს სახელწოდებები, ჯვრის მონასტრისგან განსხვავებით, შენარჩუნებული ჰქონდათ VI საუკუნის შემდეგაც (პროკოპი კესარიელი, 1965: 223). ასე შემოგვინახეს პეტრე იბერის თაოსნობით წმ. მიწაზე დაარსებულმა სასულიერო-საგანმანათლებლო კერებმა ქართველტომელთა სახელები.

თუმცა, ირკვევა, რომ ამ მხარეში, გარდა ეკლესია-მონასტრებისა, ჩნდება ქართული დასახლებები. ცნობილია, წმ. მიწაზე ჩვენი მეფენი ადრე ფეოდალურ ხანაში ტოვებდნენ მეომრებს, რათა მათ დაეცვათ ქართული სავანეები. ასე ჩნდებოდა თანდათან ამ სავანეებთან ქართველთა დასახლებები: მალხა, კაკული, კატამონი, ჯალჯალა, დაირ-მუსა და სხვ. მათგან გვსურს გამოვყოთ ტოპონიმები მალხა და კაკული. კაკულის შესახებ, ჯვრის მონასტერს რომ ეკუთვნოდა (არაბული წყაროებით – დაირ კაკული, ხირ'ბათ კაკული, ქა'ქული ან ქახული), ნათქვამია, რომ იგი მდებარეობდა ძვ. იერუსალიმიდან 5 კმ-ის მოშორებით და გვიან შუა საუკუნეებში წარმოადგენდა დავის საგანს ქართველებსა და ჯარმის ბედუინებს შორის, რომელნიც ავიწროებდნენ ქართველებს. ეგვიპტის სულთნების, ბარკუკის, ბარსბაის, კა'ით-ბაის და სხვათა ბრძანებებით სოფელი კაკულის სადავო საკითხი ქართველთა სასარგებლოდ წყდე-ბოდა ხოლმე (ჯაფარიძე, 2018: 135-136).

უცნობია, თუ რა დროიდან ფლობდა სოფლის სავარგულებს ჯვრის მონასტერი, თუმცა, ცნობილია, რომ ეგვიპტის სულთანთაგან კარგულებებით XV საუკუნეში აღიარებული იყო ქართველთა სამუდამო და უვადო მფლო-

ბელობა ამ სოფლებისა (ჯაფარიძე, 2018:164,213,2170). უნდა ითქვას, რომ თანამედროვე მკვლევართა ერთი ნაწილის აზრით, ამ სოფლებიდან რამდენიმე მათგანის სახელწოდება უნდა მიგვანიშნებდეს მათ კავშირს არაქართულ სამყაროსთან და ასეთთა შორის სახელდება სოფელი კაკული. ასე მაგალითად, მკვლევარ ბ. ხურცილავას თქმით, „გვიანი ელინისტური და ადრე რომაული პერიოდების მიხედვით ეს ადგილი ეკუთვნოდათ ებრაელთა დასახლებას, ხოლო XII საუკუნის ბოლოდან ამ ადგილას ჩანს მაჰმადიანური სოფელი, კერძოდ, სალაჰ ად-დინის დროიდან აქ გაშენდა მაჰმადიანთა სოფელი, თუმცა სახელწოდება „დაირ კაკულ“ (სიტყვა დაირ არაბულად მონასტერს ნიშნავს) მიგვანიშნებს, რომ მაჰმადიანთაგან სოფლის დაარსებამდე აქ არსებობდა ქრისტიანული სავანე და სამოსახლო“ (ხურცილავა, 2006: II). ე.ი., მკვლევარ ბ. ხურცილავას მიაჩნია, რომ აქ XII საუკუნიდან აღინუსხება მუსლიმთა მიერ დაარსებული სოფელი, რომლის ორსიტყვიანი დასახელების პირველი სიტყვა „დაირ“ თავისი შინაარსით უნდა მიანიშნებდეს ოდესღაც არსებულ მონასტერს. თუმცა, მკვლევარი ყურადღებას ამახვილებს ამ სახელწოდების ოდენ პირველ სიტყვაზე – „დაირ“, რაც მართლაც მიუთითებს მონასტერს, მაგრამ რატომღაც არაფერს ბრძანებს ამ ცნების მეორე სიტყვის, „კაკულის“ თაობაზე. იქნებ იგი მიგვანიშნებდეს სოფლის მაშენებელთა ეთნიურობას. აი, ამ არაბული ორსიტყვიანი სახელწოდების ძირითადი ნაწილის შესახებ შევეცდებით მოგახსენოთ ჩვენი მოსაზრება.

სოფელი კაკული

უპირველესად უნდა ითქვას, ის ფაქტი, რომ ეგვიპტის სულთნები უკრძალავდნენ ჯარმის ბედუინებს ქართველთა შევიწროებას და ამ უკანასკნელთ დაუტოვეს სოფელი (ჯაფარიძე, 2018: 136, 215), ირიბად უნდა მოწმობდეს, რომ დასახლება კაკული დააარსეს ქართველებმა. გარდა ამისა, თვით სახელწოდების – „კაკული“ – ეტიმოლოგიაც უნდა მეტყველებდეს ჩვენი ნათქვამის მართებულობას. ამიტომ, უპირველესად საჭიროა გაირკვეს, ხომ არ გვხვდება ეს სახელი ან მისი მსგავსი დასახელება სხვა გეოგრაფიულ გარემოში.

XX საუკუნის 50-იან წლებში რ. გაბაშვილმა გამოთქვა თვალსაზრისი, რომ „ვინმე კიკულის სახელი“, რომელსაც ურარტუ-ქალდეაში დაუწერია ცხენების გასახედნი საგანგებო სკოლებისთვის პირველი სახელმძღვანელო, საოცრად ჰგავს მეგრულ გვარს – კაკულია და ამ მსგავსებას იგი მიიჩნევდა იმის დასტურად, თუ რამდენად „მახლობელი იყო ჩვენში ცხენი“ [გაბაშვილი:1957;120]. მართლაც, ხეთურ ტექსტებს შორის, რომლებიც აღმოჩენილია ბოღაზქოის წიგნსაცავში და თანდართული აქვთ ავტორთა სახელები, მოიპოვება თხზულება საბრძოლო ცხენების მოვლასა და შენახვის თაობაზე, რის ავტორადაც სახელდება კიკული მითანელი (წერეთელი, 1931: 22, 84).

კიკული მითანელის შესახებ ზოგადად აღნიშნულია, რომ იგი იყო ხურიტი, მითანიდან და ხეთის სამეფო კარზე ასრულებდა უფროსი მეჯინიბეს მოვალეობას. ცნობილია, რომ ხეთასა და მითანში ძვ.წ. აღ.-ის

XVIII საუკუნეში არსებობდა სახეობა ჯარისა, სადაც გაერთიანებულნი იყვნენ საბრძოლო ეტლებზე მეომარი ჯარისკაცები, ხოლო ხეთა-მითანი განთქმული იყო როგორც მცირე აზიის ცენტრი მეცხენეობის დარგში (chronologia. > org d...). აქვე უნდა ითქვას, რომ ბოღაზქოის ლურსმული ტექსტები მოიცავენ ცხენების მარულას აღწერილობასაც. ხათების ხელოვნებიდან ასევე შეიძლება დავასახელოთ ბარელიეფები, რომლებზედაც გამოსახულია ცხენები ამხედ-რებული მეომრებით და აგრეთვე ეტლიანი ცხენები. ასე მაგალითად, ერთ-ერთ რელიეფზე გამოქანდაკებულია ცხენზე მჯდომი მხედარი, რომელსაც მარჯვენა ხელით უჭირავს მტრის მოკვეთილი თავი (წერეთელი, 1931: 26), ხოლო სხვაგან გამოსახულია საბრძოლო ეტლში შემბული ცხენების რელიეფური სურათი. აქედან ჩანს, რომ ხეთაში ცხენებს იყენებდნენ ჯარის რამდენიმე სახეობაში, კერძოდ, ცხენოსანთა და ეტლით მებრძოლთა ნაწილებში. საბოლოოდ წარმოჩნდება, რომ ცხენების თემა მცირე აზიის მკვიდრ ეთნოსებთან, კერძოდ კი ხათებსა და ხურიტებთან უპირველესად უკავშირდება სამხედრო სფეროს და მათ საბრძოლო ეპოპეას. ხათების ეთნიურობის თაობაზე არაერთი მკვლევარი გამოთქვამს თვალსაზრისს. გერმანელი მკვლევარი, ასირიოლოგ-ირანისტი ე. ჰერცფელდი მიმოიხილავს მცირე აზიის მკვიდრთა ეთნიურობის საკითხს და აღნიშნავს, რომ ურარტუელების, ჩრდილო-მესოპოტამიის მოსახლეობის, მითანურის (ხურიტები) ენა განეკუთვნებოდა იმ ენათა ჯგუფს, რომელსაც ნ. მარმა უწოდა იაფეტური. მისი აზრით, ამავე ენათა ოჯახში თავსდება მთელი რიგი ძველ-მცირეაზიულ დიალექტებისა, ანუ ბოღაზქოის დოკუმენტებს შორის აღმოჩენილთაგანნი და აგრეთვე, შესაძლოა, ლიდური და ლიკური ენებიც. მკვლევარის თქმით, ამას ყველა ნიშნით ადასტურებს არქეოლოგიური და ფილოლოგიური საბუთები. ამიტომ, გერმანელი ავტორი დიდი დამაჯერებლობით ვარაუდობს, რომ აღწერილი ტერიტორიის მთიელნი ეთნიკურად ერთმანეთს ენათესავებოდნენ. მით უმეტეს, რომ „არქეოლოგიურ და ფილოლოგიურ საბუთებს გარდა ანთროპოლოგიური თვალსაზრისითაც აპრიორულად საგულისხმებელია დასავლეთაზიელ მთიელთა რასა” (ჰერცფელდი, 1931: 22-23). ამრიგად, ე. ჰერცფელდი დასავლეთ-აზიელ მთიელებს (ხათები, ხურიტები, ურარტუელები...) ფილოლოგიური, არქეოლოგიური და ანთროპოლოგიური თვალსაზრისით მიიჩნევს ერთ რასად, რომელთა ენებს მიაკუთვნებს ერთსა და იმავე ენათა ჯგუფს. მაგრამ ამ ე.წ. იაფეტურ ჯგუფში შედის, აგრეთვე, ქართული ენა, რის შესახებ საუბარი სცილდება ე. ჰერცფელდის საკვლევ თემას. თუმცა ეს საკითხი შეისწავლა ქართველმა ასირიოლოგმა მ. წერეთელმა, ვისი თქმითაც არაინდოგერმანელი ხეთების, ანუ ხათების ენას აქვს ახლო ნათესაობა ქართულთან: „თუ ხეთის ქვეყნის ენათა შორის არ აღმოჩნდა ისეთი ენა, რომელიც ყოფილიყოს ან ძველი ქართული, ან ჭანურ-მეგრული ან ძველი სვანური ან ისეთი ენა, რომელსაც ახლო ნათესაობა ჰქონდეს ხეთის ქვეყნის რომელიმე ენასთან, ნიშნები მაინც არის ქართულის შორეული ნათესაობისა ხეთის არა-ინდოგერმანულ ენებთან. ... და რაც დღეს მასალა მოგვეპოვება, იმის მიხედვითაც შეგვიძლია ხილული ძაფები გავაბათ ხეთასა და სხვა ქვეყანათა და კერძოდ, საქართველოს შორისაც; ხოლო შემდეგი

მოსალოდნელი მასალები იმედია გვიჩვენებენ მრავალთა და მიხვეულ-მოხვეულ გზათა, რომელნიც აერთებდნენ ერთ დროს მცირე აზიის ხალხებს სხვა ხალხებთან და ქართველობასთანაც – რასიულად, კულტურულად და ლინგვისტურად...” [წერეთელი:1924; 106].

უნდა ითქვას, რომ მკვლევართა მიერ გამოთქმულია მოსაზრება, რომლის მიხედვით „ხათები უნდა ყოფილიყვნენ ქასქების თუ არა, მათი მონათესავე ტომები მაინც”. მეორე მხრივ, მკვლევრების – გრ. გიორგაძის, ივ. ჯავახიშვილის დაპ. უშაკოვის მიერ ქასქები გაიგივებულნი არიან კოლხებთან (გიორგაძე, 2000: 12). გამომდინარე აქედან, ქართველტომელები და ხათები ყველა ზემოჩამოთვლილი ნიშნის მიხედვით (ლინგვისტიკა, ონომასტიკა, წარმართული საწარმოვნოება და სხვ.) ერთ რასას უნდა განეკუთვნებოდნენ. ამრიგად, შეგვიძლია განვაცხადოთ, რომ ქართულ გვარს „კაკულია”, ხათურ საკუთარ სახელს „კიკული” და წმ. მიწაზე არსებულ ტოპონიმს „კაკული” ერთმანეთთან აკავშირებს საერთო ფუძე და ეს ცნებები უნდა მიუთითებდეს მცირე აზიული, არაინდოგერმანული მოდგმის ხალხების და ქართველების ერთიანი ეთნოკულტურული სამყაროს არსებობას. თუმცა ეს არ გახლავთ ყოველივე, რისი თქმაც შესაძლებელია სოფელი კაკულის სახელწოდების ეტიმოლოგიის შესახებ. ირკვევა, სხვა ეთნოსების სამეტყველო ენაშიც გვხვდება მსგავსი სიტყვა. კერძოდ, ეტრუსკული ენა იცნობდა სიტყვას, რომელსაც საერთო ფუძე ჰქონდა ქართულ „კაკული-კაკულია“-სთან და ხათურ „კიკული“-სთან. ეს გახლავთ ლათინურ ენაში შემონახული სიტყვა „კაკულა”, რაც ნიშნავს ჯარისკაცს და რომელიც, თანამედროვე გამოკვლევების მიხედვით, ეტრუსკული წარმომავლობისაა, ე.ი. ეტრუსკთა ენაზე „კაკულა” ეწოდებოდა ჯარისკაცს (გორდეზიანი და კობახიძე, 2022: 200). მაგრამ ირკვევა, რომ მხოლოდ ამ ერთი ცნებით არ აღნიშნავდნენ ეტრუსკები მეომარს, არამედ, გარდა „კაკულა“-სი, ეტრუსკულად ჯარისკაცს ასევე ეწოდებოდა „miles“-ი, რაც ასევე შემოგვინახა ლათინურმა ენამ. ამასთან დაკავშირებით ჩნდება კითხვები: შესაძლოა თუ არა, ეტრუსკული „კაკულა” ქართული „კაკული” და ხათური „კიკული”, გარდა გარეგნული მსგავსებისა, შინაარსობრივადაც უკავშირდებოდნენ ერთმანეთს და, მეორე, თუკი ეს შესაძლებელია, მაშინ როგორ, რა გზით უნდა გადებულიყო ენობრივ-კულტურული გზები ამ ეთნოსებს შორის.

1. შინაარსობრივი მსგავსება. ზემოთ ვთქვით, რომ ხათურ-ხურიტულ სინამდვილეში სახელი კიკული მუდამ მოიხსენება ცხენთან დაკავშირებულ თემატიკასთან: ამ სახელის მქონე პირი იყო სამეფო კარის მეჯინბე, აღმწერი ცხენების მოვლისა და გახედნის, ვის თხზულებასაც იყენებდნენ სახელმძღვანელოდ ცხენების გასახედნი სკოლებისთვის. ირკვევა ისიც, რომ ხეთის ქვეყანაში ცხენს ენიჭებოდა სამხედრო დანიშნულების ფუნქცია – ხათელთა ლაშქარი შედგებოდა რამდენიმე სახეობის რაზმისგან, ცხენის გარეშე რომ ვერ იარსებებდა. ამრიგად, მავანი კიკული მითანელი უშუალოდ უნდა ყოფილიყო ჩაბმული საბრძოლო ცხენების მოვლა-შენახვის საქმიანობაში. ამასვე მეტყველებს მისი თანამდებობრივი სატატუსიც – სამეფო კარის უფროსი მეჯინბის თანამდებობა. ამასთანავე, ვიცით, რომ „კაკულა” ეტრუსკულ ენაში უთანაბრდება ჯარისკაცის აღმნიშვნელ

ცნებას. ხომ არ არის ეს ფაქტი მანიშნებელი იმისა, რომ სალაშქრო ცხენების საქმის მცოდნე კიკული მითანელის სახელმა დროთა განმავლობაში განზოგადოებული შინაარსი შეიძინა და დამკვიდრდა ეტრუსკულ ენაში, როგორც ჯარისკაცის, საფიქრებელია, საბრძოლო-საცხენოსნო ნაწილში მომსახურე ჯარისკაცის მნიშვნელობით?! ჩვენი ვარაუდის სასარ-გებლოდ უნდა მეტყველებდეს ის, რომ ეტრუსკულ ენაში „კაკულა“-ს გარდა ჯარისკაცი სხვა სიტყვითაც აღინიშნება. ვფიქრობთ, განსხვავებული ეტრუსკული სიტყვები, რომლებითაც აღნიშნავდნენ ერთ ცნებას (ჯარისკაცი), ცხადყოფს, რომ სხვადასხვა ფუნქციის მქონე ეტრუსკ მეომრებს უნდა ჰქონოდათ თავთავიანთი სახელები და ჯარისკაცი - „კაკულა“ უნდა ყოფილიყო ცხენოსანთა შემადგენლობის წევრის სახელწოდება.

თუმცა, ამგვარი ლექსიკოლოგიური კავშირები ხათების, ქართველ-ტომელთა და ეტრუსკების სამეტყველო ენებში შესაძლებელია გაჩენილიყო მხოლოდ გარკვეული გარემოებების პირობებში და ასეთად, ჩვენს შემთხვევაში, საგულვეტელია საერთო გეოგრაფიული და კულტურული გარემოს არსებობა. რა ვითარება წარმოჩნდება ამ მხრივ და რა სახის წინაპირობები შეგვიძლია დავასახელოთ ჩვენი ვარაუდის გასამყარებლად?!

2. საერთო კულტურული გარემო

ეტრუსკებისა და მცირე აზიის არაინდოგერმანელი ტომების მჭიდრო კავშირების საკითხი კარგა ხანია რაც მოექცა სხვადასხვაენოვან მკვლევართა თვალსაწიერში. მათი თვალსაზრისები ეფუძნება ანტიკური წყაროების ცნობებს, რომელთა თანახმად, ეტრუსკები თავდაპირველად მკვიდრობდნენ მცირე აზიაში, ლიდიაში და ისინი მხოლოდ ძვ.წ. აღ.-ის X-IX საუკუნეებიდან ჩნდებიან იტალიაში. არსებობს აგრეთვე მოსაზრება, რომ ეტრუსკები არიან პელასგური წარმომავლობის და პელაზგთა მე-6 თაობა გადასახლდა თესალიიდან იტალიაში (გორდეზიანი და კობახიძე, 2022: 9-10). ამასთან, ხაზგასმულია, რომ ეტრუსკული ენა უკავშირდება პელასგურსა და ქართველურ ენებს: „რაც შეეხება ეტრუსკულ ენას, ვფიქრობთ, მან ყველაზე უკეთ შემოინახა პელაზგური ენა... აქ მრავლადაა პელაზგური ენისთვის დამახასიათებელი ფაქტები სიტყვაწარ-მოების თუ ლექსიკური ფორმატივებისა და სიტყვათა ფუძეების დონეზე, რომელთა შესატყვისობები ქართველურ ენობრივ სამყაროში დასტურდება... პელაზგურ ენაში დომინანტურია ქართველური კომპონენტი... და პელაზგური ენა ყველაზე მეტად იყო გაჯერებული ქართველური ელემენტებით“ - აღნიშნულია რ. გორდეზიანისა და ევ. კობახიძის ერთობლივ ნამუშევარში. მეტიც, მათი აზრით, „ძვ. წ. აღ.-ის XIII-XII საუკუნეთა შორის ე.წ. დარდანიული (ტროული) ენიდან წარმოიქმნა ტირსენიული/ტირჰენიული, ხოლო მის მატარებელთა იტალიაში გადანაცვლების შემდგომ - ეტრუსკული. ზემოხსენებული მკვლევარნი მიიჩნევენ, რომ „ეტრუსკულის ქართველურთან მიმართებას აქვს სისტემური ხასიათი და იგი ენათა შეპირისპირების ყველა დონეზე ვლინდება („უმამაცესი მაკრიელების პელაზგური რაზმი“) (გორდეზიანი და კობახიძე, 2022: 24-26). ქართველტომელთა და ეტრუსკების კავშირებისა და მსგავსების შესახებ მკვლევართა თვალსაზრისი ემყარება მათ მიებებს ეტრუსკთა ისტორიის სხვადასხვა სფეროში: ეტრუსკული კულტურის

წარმოქმნა, წარმომავლობის საკითხები, დამწერ-ლობა, პირთა საკუთარი სახელები, არქეოლოგიური მასალა, სარწმუნოება, მითოლოგია, ხელოვნება, სამეტყველო ენა და მისთ. ამ მასალიდან მოვიხმოთ ოდენ რამდენიმე ნიმუშს, საიდანაც ცხადდება ეტრუსკთა და ქართველტომელთა ენობრივი კავშირები:

1. ეთნონიმი ტირსენიელი (ეტრუსკი) ეტიმოლოგიურად უნდა უკავშირდებოდეს წინაბერძნულ ფორმატივს „τῆρσις“ – „კოშკი, ციხე-სიმაგრე“. აქედან მოდის ლათინური სიტყვა Turris (კოშკი) და ლათინურივე Turscis – Tusci – Etrusci. ამ ფუძის (turs//Trus) პარალელი დასტურდება ქართულ ენაში დრუსო (კოშკიანი ზღუდე), ტოპონიმი თრუსო და სხვ. (გორდეზიანი და კობახიძე, 2022: 25)

2. ეტრუსკული „ანი“-ს სახელი უნდა უკავშირდებოდეს შუმერთა ცის ღვთაებას „ან“, რაც ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ეხმიანება მეგრულ „ან-თარს“, ხევსურული „ან-ტარსა“ და აფხაზთა „ან-თარს“ (გორდეზიანი და კობახიძე, 2022: 204).

3. ნენია (მოთქმის ქალღმერთი) – სახელი მომდინარეობს ეტრუსკული სიტყვიდან nene „ძიძა“, ამ სახელის თავდაპირველი მნიშვნელობა შესაძლოა ყოფილიყო „იავ-ნანა“ (გორდეზიანი და კობახიძე, 2022: 217). გარდა ამისა, ეს ეტრუსკული სახელი უნდა ეხმიანებოდეს ქართველთა დანინა-დანანას და შუმერულ „ნინნი, ინნინა, ინნანა, ნანა“-ს – იმავე ქალღმერთ იშტარას სახელებს. ქართულში „ნინა და ნანა“ დამკვიდრდა როგორც ქალთა სახელები, ხოლო „ნენე-ნენა“ დიალექტზე ნიშნავს დედას. აქვე უნდა ითქვას, რომ აჭარაში დღესაც არსებობს სოფელი სახელწოდებით „ნენია“, რომელიც მდებარეობს შუა ხევის მხარეში;

4. ძვ.წ. აღ.-ის VII საუკუნის ნახევრით თარიღდება ოლპე, მითოლოგიური სცენებით რომ არის დასურათხატებული. ერთ-ერთ პერსონაჟ ქალთან იკითხება წარწერა METAIA, რაც უნდა უკავშირდებოდეს მედეას სახელს, სახვით ხელოვნებაში პირველად ამ ეტრუსკულ ჭურჭელზე რომ არის აღბეჭდილი (გორდეზიანი და კობახიძე, 2022: 43).

5. საკუთარი სახელი ტარხონი, რომელიც არის შვილი ან ძმა, ეტრუსკთა მეფე ტირსენოსისა. ტარხონის სახელის მიხედვით იტალიაში ერთ-ერთ ქალაქს ეწოდა ტარკვინია. ეს საკუთარი სახელი აგრეთვე დასტურდება ქართველ და მცირე აზიის არაინდოგერმანელ ტომებთან: ტაბალების (თუბალ) ერთ-ერთ მეფეს ერქვა ტარხუნაზი, მითანის მეფეს ერქვა ტარკუმიდე, არზანის მეფეს – ტარხუნ-დარადუ, მილიდეოს – ტარხუნაზი, ხოლო გურგუმელს – ტარხულარა. საქართველოში ეს სახელი მიღებული იყო შუა საუკუნეებშიც. ატენის სიონის 853 წლის შიდა წარწერაში იხსენიება კახაძ ერისთავის ძე თარკუჯი, ხოლო გარეთა კედლის XI საუკუნის წარწერაში ნახსენებია თარხონი – ატენის ციხისთავის მამა. დასავლეთ საქართველოში ასევე მიღებული იყო მამაკაცის სახელი თარხუნია, რაც ჩვეული ყოფილა სამეგრელოსა და აფხაზეთის მკვიდრთათვის (ჯავახიშვილი, 1979: 175-176). დაბოლოს, საქართველოში ჩვენს დრომდე ცნობილია სახელი თარხუჯი.

ერთი სიტყვით, ზემოჩამოთვლილი და სხვა მსგავსი მაგალითების მიხედვით შეიძლება ითქვას, რომ არსებობს საფუძველი, რათა ვადიაროთ

მჭიდრო კულტურული კავშირები ისეთ ეთნოსებს შორის, როგორებიც არიან ქართველები, ეტრუსკები და პელაზგები. მეორე მხრივ, გაცხადებულია, რომ არსებობდა ეთნოკულტურული ერთიანობა ქართველთა და მცირე აზიის არაინდოგერმანელი ხალხებისა (ხათები, ხურიტები, ურარტუელი, ქალდეველი...). ამიტომ, შეიძლება ითქვას, რომ ყველა ზემოხსენებული ეთნოსი განეკუთვნებოდა ერთიან კულტურულ სამყაროს. გამომდინარე აქედან, შესაძლებლად მიგვაჩია ქართული კაკული (კაკულია-კაკულაძე), ხათურ-ხურიტული კიკული და ეტრუსკული კაკულა განვიხილოთ როგორც საერთო ფუძის მქონე სიტყვები, რომელნიც აღნიშნავენ ისეთ ცნებებს, შინაარსობრივადაც რომ შესატყვისებთან ერთმანეთს. ზემოთქმულიდან გამომდინარე ირკვევა, რომ წმ. მიწაზე მდებარე სოფელი კაკული დააფუძნეს ქართველებმა და ის მონასტერი, რომელიც ნახსენებია არაბულ შედგენილ სახელწოდებაში სიტყვით „დაირ“, მათივე აგებული ჩანს. ამრიგად, თუკი აქამდე არაბული სიტყვის შემადგენელი ნაწილის – „დაირ“ – მიხედვით გაცხადებული იყო, რომ XII საუკუნეში მუსლიმთა დასახლებამდე აქ არსებობდა ქრისტიანული სავანე, ახლა შეგვიძლია ვთქვათ, რომ იგი დააფუძნეს ქართველებმა და ეს მონასტერი მათვე ეკუთვნოდათ. ამას მოწმობს არაბული შედგენილი სახელწოდების მეორე სიტყვა „კაკულ“, რომელი სიტყვაც დღეს მხოლოდ ქართულ სინამდვილეშია შემორჩენილი გვარების – კაკულია და კაკულაძის სახით.

სოფელი მალხა

სამეცნიერო ლიტერატურაში მალხელების ეთნიკური ვინაობის შესახებ გამოთქმულია რამდენიმე მოსაზრება: 1. მათ უკავშირებენ არაბეთის ნახევარ კუნძულზე მცხოვრები კაისიას ტომებს და მიიჩნევენ ძველად ნეჯდიდან გადმოსახლებულებად; 2. მოსახლეობა მალხაში მოხვდა ლევანტიდან, ერაყიდან და ეგვიპტიდან და 3. მალხელთა დიდი ნაწილი საკუთარ წარმომავლობას უკავშირებს მაქლის არაბული კლანის ერთ-ერთ სუბკლანს (ხურცილავა, 2022: 240).

ზემოთქმული, ჩვენი აზრით, მართლაც ასახავს დღევანდელი მალხელების ერთი ნაწილის და მათი წინაპრების წარმომავლობას. ოღონდაც, საეჭვოა, რომ ამ „წინაპრებით“ იგულისხმებოდეს სოფლის დამაარსებელთა თაობა, ვინაიდან, „გამუსლიმებულ“ მალხაში ნაპოვნია ეკლესიის ნანგრევები, რაც მეტყველებს, რომ თავდაპირველად აქ მკვიდრობდა ქრისტიანი მოსახლეობა. ასე რომ, პირველმალხელთა ეთნიკურობის საკითხი ბოლომდე არ არის გარკვეული. მკვლევარმა ბ. ხურცილავამ მოიძია მალხასთან დაკავშირებული ლიტერატურა და ცხადჰყო, რომ მალხელთა ქართული წარმომავლობა პირველად აღნიშნა XIX საუკუნეში მოღვაწე ბენიამინ იოანიდისმა, ვისი თქმითაც, მალხელებს ახსოვდათ „თავიანთი წინაპრების ქართული წარმომავლობა და იცოდნენ, რომ მათ უწინ ქართული გვარები ჰქონდათ“ (ხურცილავა, 2022: 40).

ცალკე უნდა გამოვეყოთ სოფელი მალხას შესახებ არსებული ცნობები ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში. ეს სოფელი პირველად ახსენა ალ. ცაგარელმა, ვინც იმყოფებოდა წმ. მიწაზე და ამ სოფლის შესახებ ასეთი

ჩანაწერი დაგვიტოვა: «Вблизи крестового монастыря, на расстоянии минут 20 езды, в роскошной «вади ел Вард» «долине роз» раскинулась небольшая деревня Малха, населенная, по видимому, потомками грузинских колонистов... Они забыли язык и веру отцов, но помнят еще свое происхождение из «далекого севера», как они выражаются, и называют себя «гурджи» - грузинами, равно и окрестное арабское население смотрит на них, как на пришельцев и иноплеменников. Говорят они по арабски и несколько по турецкий и греческий... По типу, нравам и обычаям, отчасти и по костюму они отличаются от ... арабского населения. В их деревне имеются развалины ... древней церкви» (Цагарели, 1888: 48).

როგორც ვხედავთ, ბენიამინ იოანიდისი, 1877 წელს რომ გამოაქვეყნა თავისი ჩანაწერები და ალ. ცაგარელი, ვინც 1883 წელს იმოგზაურა წმ. მიწაზე, ერთსა და იმავე ცნობას გვაწვდიან – მალხელებს ახსოვდათ, რომ მათ წინაპრებს თავდაპირველად ჰქონდათ ქართული გვარები და ისინი წარმომავლობით იყვნენ ქართველები.

ამასთან, ალ. ცაგარელი აღნიშნავს, რომ არ ფლობენ ზუსტ ცნობებს ქართველ კოლონისტთა იქ დასახლების თარიღის თაობაზე და, რომ ტიმოთე გაბაშვილი საუბრობს ვახტანგ გორგასლის შესახებ, ვინც ეკლესიათა დასაცავად იერუსალიმთან დაასახლა საკუთარი ლაშქრის ერთი ნაწილი. ტ. გაბაშვილი მართლაც გულისხმობს ჯუანშერის შემდეგ ცნობას: „და წარვიდეს ვახტანგ მეფე და ხუასრო გზასა ადარბადაგანისა; და მუნით წარვიდეს ვახტანგ და დედა და დაჲ მისი იერუსალიმს...“ და კვლავაც: „რამეთუ ჩემითა აქა მოსვლითა პირველად გამომიწსნია იერუსალიმი, წმიდა ქალაქი... და შემდგომად, ყოველთა საქრისტიანო დამიწსნია მოოკრებისგან“ (ჯუანშერი, 1955:186,192). იგი ჯუანშერის ცნობისა და, აგრეთვე, ჩვენთვის უცნობ „წერილთა შინა მუნ მდებარე“ სხვა ცნობების საფუძველზე იუწყება, რომ „ვახტანგი გამოვიდა სპითა დიდითა, აღაშენა მონასტერნი მრავალნი და ... მცველნი ქალაქისა იერუსალიმისანი და მხედარნი განუწყესებია მუნ დასახლებულად, ენა შესცვლიათ არაბულად. და იგინი ქართველნი არიან გარემოს იერუსალიმისა არაბნი და ევფრათას არაბნიცა, აწ არაბნი იერუსალიმელნი ქართველნი არიან... თაბორის მონასტერი და ოთხი ეკლესია ნაზარეთს ქართველთაგან არისო აღშენებული, რაჟამს ვახტანგ გორგასალიან დაიპყრო იერუსალიმი“ (გაბაშვილი, 1990: 169, 178). ერთია მხოლოდ, ტ. გაბაშვილი არას იუწყება წმ. მიწაზე ქართველთა მიერ გაშენებული სოფლების შესახებ და, სამწუხაროდ არც ამ სოფლების სახელწოდებებს ჩამოთვლის.

პალესტინის ქართული სავანეები ალ. ცაგარელის შემდგომ მოინახულა სასულიერო პირმა პ. კონჭოშვილმა, ვინც ასევე მოგვითხრობს: „ჯვრის მონასტრიდან 20 წუთის სავალზე, „ვარდების ველზე“, გაშლილია სოფელი მალხა, რომლის მოსახლეობა ქართველ კოლონისტთა ჩამომავალია. კერძოდ, იმ ქართველთა შთამომავლები არიან, რომლებიც მეფე ვახტანგ გორგასალმა მე-5 საუკუნეში დატოვა ჯვრის მონასტრის მტერთაგან დასაცავად. მათ დაუვიწყიათ მშობლიური ენა, თუმცა გადმოცემით იციან, რომ შთამომავალნი არიან შორეული ჩრდილოეთიდან გადმოსახლებულთა

და თავიანთ თავს გურჯებს უწოდებენ. ირგვლივ მცხოვრები არაბები მათ ისე უყურებენ, როგორც მოსულსა და უცხო ტომს... მალხელები ძირითადად ლაპარაკობენ არაბულად, მაგრამ იციან ცოტაოდენი თურქული და ბერძნული... ისინი იერით განსხვავდებიან გარეშე მცხოვრებთა არაბის ტომებისაგან..." (ცხოვრება პეტრე ქართველისა, 2012: 18-19). ერთი სიტყვით, XIX საუკუნეში, როდესაც ალ. ცაგარელმა და პ. კონჭოშვილმა მოინახულეს წმ. მიწის ქართული სოფლები, მათ მცხოვრებლებს უკვე დავიწყებული ჰქონდათ მშობლიური ენა, მაგრამ საკუთარ თავს უწოდებდნენ ქართველებს (გურჯი).

ირკვევა, რომ ქართული სოფლების მკვიდრთა სამეტყველო ენის მხრივ სრულიად განსხვავებული ვითარება სუფევდა გვიან შუა საუკუნეებში და შემონახულია ცნობები, რომელთა მიხედვით მალხელებს, კაკულისა და სხვა ქართული სოფლების მცხოვრებთ ახსოვდათ საკუთარი ენა. XV საუკუნის მოგზაური ბერნარ ბრაიდენბახი 1483 წელს იმყოფებოდა იერუსალიმში და ქართველების შესახებ სხვა საგულისხმო ცნობებთან ერთად მოგვითხრობს, რომ „გეორგიანელები ღვთისმსახურებისა და წერის დროს იყენებენ ბერძნულ ენას, სასაუბრო ენა კი მათთვის არის ქალდეური (ქართული) და სარაცინული (Цагарели, 1888: 58). ამასვე იუწყება XVI საუკუნის მოგზაური ლუდვიგ ჩუდი, ვინც წერს, რომ „ქართველები... არიან ბერძნული აღმსარებლობის და ხშირად მიმართავენ ბერძნულ წიგნებს და ამ ენას ლოცვისას. საერო საქმიანობისას კი იყენებენ ქალდეურს და სარაცინულს" (Цагарели, 1888: 60). ამრიგად, ჩანს, რომ წმ. მიწის ქართველების შთამომავლებს გვიან შუა საუკუნეებში ჯერაც ახსოვდათ ქართული ენა და მხოლოდ შემდგომ თაობებს უნდა მივიწყებოდათ იგი.

გეოგრაფიული პუნქტის „მალხა“ ეტიმოლოგიასთან დაკავშირებით, უპირველესად უნდა ითქვას, რომ ანტიკურ წყაროებში მსგავსი დასახელების ქალაქი (სოფელი) გვხვდება სხვა გეოგრაფიულ არეალშიც. კვლავდიოს პტოლემეისი თავისი გეოგრაფიული სახელმძღვანელოს V წიგნის IX თავში, რომლის სათაურია „კოლხიდის მდებარეობა“ წერს: „... ეკრიკტიკეს (ეგრისი) ქვეყანაში „შიგნით მდებარეობს ქალაქები და სოფლები – მეხლესოსი, მაღია, სარაკა, სურია, ზადრისი" (Известия, 1892: 240). როგორც ვხედავთ, პტოლემეისი ეგრისში ასახელებს „მეხლესოს“-ს, იმავე „მეხლეს“-ს, რასაც ეძებნება საერთო ფუძე ქართველების მიერ წმ. მიწაზე დაფუძნებულ სოფელთან „მალხა“ (ენათმეცნიერებაში ჩვეულია ერთ სიტყვაში ხმოვნების ჩანაცვლება და თანხმოვანთა გადაადგილება). რაც შეეხება მეხლესოსის დაბოლოებას „ოს“, იგი აიხსნება ბერძნული სიტყვათწარმოების წესებით და წარმოადგენს ბერძნულ დაბოლოებას). აქედან გამომდინარე, მივიღეთ შემდეგი საერთოფუძიანი და ოდნავ სახეცვლილი ფორმის სიტყვები: მეხლესი – მახლასი – მალხასი – მალხა. გარდა ამისა, ირკვევა, რომ ანტიკური ხანის სხვა ავტორებთანაც გვხვდება ეს ტოპონიმი „მეკლესოს“-ის ფორმით. ეს ჩანს XIX საუკუნის ვენეციელი მხითარაიანელის, მინას ზუიშვიანის, იმავე მინაი მედიჩის თხზულებიდან – „ისტორია პონტოსი, რომელიც არის შავი ზღვა“. ამ ეთნოგრაფიულ ნაშრომში მინაი მედიჩი ბერძენ-რომაელი და სომეხი ავტორების ცნობათა საფუძველზე აღწერს „კოლხიდას“ და იუწყება,

რომ აქ, ხმელეთზე (შიგნით) მდებარეობდა მეკლესოსი, მატია, სარახი, სურნო, ცადრისი და სკალინჯეა, სადაც მარხავდნენ მეფეებსო (Меликсет-неков, 1950: 167). როგორც ვხედავთ. მინაი მედიჩი იმ პუნქტების გარდა, რომლებსაც პტოლემეოსი „კოლხიდაში“ ჩამოთვლის, კიდევ ასახელებს პუნქტს „სკალინჯეა“. ეს კი გვაფიქრებინებს, რომ ავტორი პტოლემეოსის გარდა სარგებლობდა სხვა ანტიკური ან სომხური წყაროებით, სადაც „მეხლესოსი“ ნახსენები იყო „მეკლესოსი“-ს ფორმით. ის, რომ „მეხლეს“ (მალხა)-ს მეორენაირად უწოდებდნენ „მეკლეს“ (მალკა)-ს, ჩანს რუსულენოვანი წყაროებიდან. სახელდობრ, იმ თხზულებიდან, რომლის ავტორია პ. ვიაზემსკი, XIX საუკუნეში, 1850 წელს რომ აღწერა საკუთარი თვალით ნანახი წმ. მიწაზე. იგი წერს: „წყაროსკენ მიმავალ გზაზე სოფელი მალკაა მთაზე“ (ხურცილავა, 2022: 60). ერთი სიტყვით, მინაი მედიჩისა და ვიაზემსკისეული „მეკლეს – მალკა“, რომელთაგან პირველი (მეკლეს) მდებარეობდა საქართველოში, ხოლო მეორე (მალკა) – წმ. მიწაზე, არის საერთო ფუძის მქონე დასახელებანი და იგივეა, რაც დასახელება „მალხა“- „მეხლესი“. აქვე ჩნდება კითხვა, ქართული ტიპონიმი მალხა რას უნდა ნიშნავდეს შინაარსობრივად და ხომ არ მომდინარეობს იგი რომელიმე ეთნონიმიდან?!

ანტიკური წყაროების მიხედვით, ეგრისის სამეფოს მკვიდრ ტომთაგან სახელდებიან „მახელონ-მახორონ-მაკრონები“. ამ სახელწოდებებით სინამდვილეში აღინიშნება ერთი და იგივე ტომი – მაკრონები და ყველანი ისინი V საუკუნიდან მოყოლებულ ბერძნულ-რომაულ წყაროებში იწოდებიან კოლხებად.

ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში მახელონ-მაკრონების განსახლების ადგილი მითითებულია ტრაპიზონის მახლობლად მდებარე მიწა-წყალი და მისი ჩრდილოეთი ტერიტორია მდ. ოფისსა და მდ. აბსაროსს შორის [ინამე:1959; 85]. თუმცა, ანტიკური წყაროების მონაცემთა კვლევის დროს აღმოჩნდა, რომ მახელონ-მაკრონები ცხოვრობდნენ ეგრისის სამეფოს შიდა ტერიტორიაზე, აგრეთვე, შავი ზღვის სანაპიროს გაყოლებით „ძველი აქაიდიდან ძველ ლაზიკამდე“ და მის ზემოთაც. ირკვევა, რომ მახელონებს ანტიკურ წყაროებში მეორენაირად უწოდებენ მახლიენებს, რომელთა საბინადრო ადგილი მითითებულია „პირიქითა საქართველოში“ მეოტიდის სანაპიროებამდე (ჯაველიძე, 2016: 47-50).

ამრიგად, მახლიენები (მახელონები) არიან ქართველტომელნი, მცხოვრებნი ეგრისის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში და „პირიქითა საქართველოს“ მიწაზე. უნდა ითქვას, რომ მახლიენების ქართველტომელობას არ იზიარებდა მკვლევარი მ. ინამე, ვინც მათ მიაკუთვნებდა იმიერკავკასიელ ტომებს. მაგრამ, ჩვენი თვალსაზრისის მართებულობა წარმოჩნდება არა მხოლოდ მახლიენ-მახელონების სიტყვათა გარეგნული მსგავსებისა და, აგრეთვე, „პირიქითა საქართველოში“ მახლიენთა მკვიდრობით ქართველტომელთა (კოლხ-ლაზები, მოსხები, ბასიანები, მაკრონები, კორაქსები...) განსახლების არეალში, არამედ ეს დასტურდება სხვა ფაქტითაც – დღევანდელი ქისტების (ვაინახები) ერთ-ერთ ეთნოჟგუფს წარმოადგენს მელხი, რომელიც ქისტთა შორის ცნობილია როგორც ქართველტომელი

[ჯაფარიძე:2018; 68]. მკვლევარი ხ. მამისიმედაშვილი, ვინც მელხებს უკავშირებს ქისტებს, იუწყება, რომ თეიმურაზ ბატონიშვილი ქისტების ქვეშ უნდა გულისხმობდეს მელხებს. მკვლევარ ჯ. კაკულიას თქმით, მელხებად მიიჩნევენ საკუთარ თავს ჩეჩნეთში (ბამუტი) მცხოვრები გახაურები, ფერზაულები, სიგაურები, მარშაულები, გაბადაურები, ხაიაურები, ქარსამაულები, სვიაკაურები, რომლებიც მელხისტის თემს უთითებენ პირიქითა ხევისურეთის მეზობლად. მისივე თქმით, მალხებს უცხოვრიათ დაბა გველეთში, ხოლო ი. ჭავჭავაძის „მგზავრის წერილების“ ერთ-ერთი პერსონაჟი ლელთ ღუნია „გადმოცემით მალხელების ჩამომავალი, ჯღუნა ხულელაძე ყოფილა“ (ჯაფარიძე, 2018: 68-69). ამრიგად, იმიერკავკასიელთა სამეტყველო ენაში შემორჩენილი ეთნონიმის – „მელხი“ – მიხედვითაც ჩანს, რომ მახლიენ-მალხელები არიან ქართველტომელნი, იგივე მახელონ-მახორონ-მაკრონები. სწორედ ამ მახლიენტა სატომო სახელის მიხედვით ჩანს დაარსებული ეგრისში ზემოდასახელებული პუნქტი მეხლესი (მახლა). ამავე ტოპონიმს უკავშირდება წმ. მიწაზე დაფუძნებული სოფლის სახელწოდება მალხა, რაც მიგვანიშნებს, რომ ეს ტოპონიმიც წარმოსდგება ქართველტომელი „მახლიენ-მელხი-მალხი“-ის ეთნონიმიდან. ამიტომ, გვაქვს საფუძველი განვაცხადოთ, სოფელი მალხა წმ. მიწაზე დაუარსებიათ ქართველებს, რომელთაც საკუთარ ქვეყანაში ჰქონიათ ასეთივე სახელწოდების დასახლება მეხლესი. ერთი სიტყვით, ზემოთ მოყვანილი მასალებით ცხადდება, რომ სოფელი მალხა თავის პირველმცხოვრებთა შემადგენლობით იყო ქართული სოფელი, ხოლო იუდეველთა და მუსლიმთა აქ ცხოვრების ამხველი ფაქტები დასტურია იმისა, რომ ისინი მშვიდობიანად თანაარსებობდნენ ქართველებთან.

ამრიგად, სოფლები კაკული და მალხა წმ. მიწაზე დააფუძნეს ქართველებმა, სავარაუდოდ, ვახტანგ გორგასლის დროს და ის ეკლესიებიც, რომლებიც არსებობდნენ მალხასა და კაკულში, ქართველების აგებული ჩანს.

თანამედროვე იერუსალიმის უბანი მალხა ცნობილია როგორც ქალაქის ერთ-ერთი „ელიტური“ რაიონი. დღეს წმ. მიწაზე არავინ იცის, რომ უბანი მალხა ოდესღაც იყო ქართველების მიერ დაარსებული სოფელი, რაც, წყაროთა მიხედვით, ვახტანგ გორგასლის აქ დატოვებულმა ქართველმა მეომრებმა დააფუძნეს. ირკვევა, რომ საქართველოსა და წმ. მიწის ქართული სოფლებისთვის ერთნაირად ყოფილა დამახასიათებელი ერთი და იმავე სასოფლო დარგების განვითარება, ანუ ქართველებმა წმ. მიწაზე „გაიტანეს“ და განავითარეს სოფლის მეურნეობის ის დარგები, რითიც გამოირჩეოდა ქართული ეკონომიკა. პ. კონჭოშვილის თქმით, მალხელები მისდევდნენ მონასტრის მინდვრების დამუშავებასა და მევენახეობას, ანუ აქ განვითარებული იყო მიწათმოქმედება. მკვლევარმა ვ. კორბომ ასევე მიაქცია ყურადღება, რომ ლაზთა (ბეთლემის) მონასტერს ჰქონდა ყურძნის საწნახელი და ზეთის მოსახდელი სათავსოები, რითაც იგი განსხვავდებოდა ამ მხარის სხვა მონასტრებისგან. ამასთან დაკავშირებით საგულისხმოა ის არტეფაქტები, რომლებიც ასახავენ ვახტანგ გორგასლის დროინდელ ქართლის სამეფოში მევენახეობა-მელვინეობის განვითარების დონეს.

კერძოდ, ნაპოვნია IV-V საუკუნეების მარანი და ხუთი ქვევრი ნაგულბაქევის ნასახლარიდან, დიდმის ხეობაში რომ მდებარეობდა (ქუთათელაძე, 2016: 114). აქედან ჩანს, რომ IV-V საუკუნეების ქართლის სამეფოსა და წმ. მიწის ქართულ სავანეებში ერთნაირად ვითარდებოდა მევენახეობა-მეღვინეობის დარგები. ეს იყო დამახასიათებელი ნიშან-თვისება წმ. მიწის ქართული დასახლებებისა, რითიც ისინი გამოირჩეოდნენ ამ მხარის სხვა სოფლებისგან. მართლაც, საქართველოში და წმ. მიწაზე ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების მასალებიდან წარმოჩნდა ერთიანი კულტურის ის ხილული კვალი, რაც აისახა იერუსალიმში გადასახლებულ ქართველთა ტრადიციებისა და წეს-ჩვეულებათა სახით. ერთი სიტყვით, ქართველების მიერ წმ. მიწაზე დაარსებულ სოფლებში მალხა, კაკული... ფესვები გაედგა ქართველთა მოდგმას, მასში დასადგურებული ქართული გენით.

იერუსალიმის მიდამოებში მდებარეობდა ქართული ბაზილიკა, რომელიც IV საუკუნის ბოლოს ააგეს პეტრე იბერიელის პაპის, პალესტინის დუკის, დიდი ბაკურის დროს. ამის შემდგომ წმ. მიწაზე დაარსდა ათეულობით ჩვენი სავანე, მათგან: ქართველთა (ჯვრის) მონასტერი, ლაზთა (ბეთლემის) მონასტერი და იბერთა („დავითის კოშკთან“) მონასტერი. გამოთქმულია თვალსაზრისი, რომ ლაზთა (ბეთლემის) მონასტერი, თავისი არქიტექტურული მონაცემებით მიიჩნევა როგორც საუკეთესო იმ ტაძართა შორის, წმ. მიწაზე გათხრების შედეგად რომ აღმოაჩინეს. ეს კი ცხადყოფს მისი ხუროთმოძღვრისა და ამშენებლის დიდ ოსტატობას, მაღალ კულტურასა და გემოვნებას (ვ. ჩაჩანიძე). მეტიც უნდა ითქვას, ლაზთა (ბეთლემის) ტაძარი და ასევე მოზაიკის შემცველი ბიჭვინთის ტაძარი თავიანთი არქიტექტურული ნიშნებითა და მოზაიკური ხელოვნებით განეკუთვნებიან ერთსა და იმავე სკოლას და აგებულნი არიან ერთსა და იმავე დროს, ისინი V საუკუნეზე გვიანდელი არ შეიძლება იყოს (ლ.ა. მაცულევიჩი). წმ. მიწის ქართული ტაძრები იყო ჩვენი „ეკლესიანი ქვანანი“, სადაც ღვიოდა და ზეობდა ქართული სული, ქართველთა მოდგმას წმ. მიწიდან რომ მოუწოდებდა: „დექით მტკიცედ და შეურყევლად!“.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

(gabashvili, r. (1957). *kartuli modgmis tsvlili msoplio tsivilizatsiashi*. „*krebuli*“, niu-iorki). (გაბაშვილი, რ. (1957). „ქართული მოდგმის წვლილი მსოფლიო ცივილიზაციაში. „*კრებული*“. ნიუ-იორკი.).

(gabashvili, t. (1990). *mimosvla, kartuli mtserloba*, t. 8. tbilisi). (გაბაშვილი, ტ. (1990). მიმოსვლა, *ქართული მწერლობა*. ტ. 8, თბილისი.).

(giorgadze, gr. (2000). *khaturi lursmulitkashkebis (kashkebis) tomata etnikuri tsarmomavlobistvis*, tbilisi: „artanuji“). (გიორგაძე, გრ. (2022). *ხეთური ლურსმული ტექსტების ქასქების (ქაშქების) ტომთა ეთნიკური წარმომავლობისთვის*. თბილისი, „არტანუჯი“.).

(gordeziani, r. da kobakhidze e. (1922). *etruskebi - antikuri samqaros tritagonistebi*. tbilisi). (გორდეზიანი, რ. და კობახიძე ე. (2022). *ეტრუსკები - ანტიკური სამყაროს ტრიტაგონისტები*. თბილისი.).

(inadze, m. (1959). shavi zghvis aghmosavlet sanapiros tomta istoriisatvis (makhelonebi), iv. *javakhishvilis sakh. istoriis institutis shromebi*, t.IV, nakv. 2.). (ინაძე, მ. (1959). შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს ტომთა ისტორიისათვის (მახელონები). *ივ.ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის შრომები*, ტ. IV, ნაკვ. 2.).

mamistvalashvili, e. (2002). ierusalimis jvris monast'ris ist'oria, gori.). (მამისტვალაშვილი, ე. (2002). იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ისტორია, გორი.).

(mitropoliti japaridze, a. (2016). kistebis gamahmadianeba XX saukunis sakartveloshi, „*svetitskhovel*”, N 2.). (მიტროპოლიტი ჯაფარიძე, ა. (2016). ქისტების გამაჰმადიანება XX საუკუნის საქართველოში, „*სვეტიცხოველი*”, N 2.).

(prokopi kesarieli. (1965). De bello gothico, georgika, t.II, tbilisi.). (პროკოპი კესარიელი. (1965). De bello gothico. გეორგია. ტ. II, თბილისი.).

(kutateladze, m. (2016). dighmis kheoba, „*svetitskhovel*”, N 2.). (ქუთათელაძე, მ. (2016). დიდმის ხეობა, „*სვეტიცხოველი*”, N 2.).

(tskhovreba da moghvatseoba tsmidisa da netarisa mamisa chvenisa petre kartvelisa, romelits iqo dze kartvelta mepisa, tbilisi, (2012). tbilisi). (ცხოვრება და მოღვაწეობა წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩვენისა პეტრე ქართველისა, რომელიც იყო ძე ქართველთა მეფისა. (2012). თბილისი.).

(tsereteli, a. (1913). *khetelebi da mati samqaro*, tpilisi.). (წერეთელი, ა. (1913). *ხეთელები და მათი სამყარო*. ტფილისი.).

(tsereteli, m. (1924). *khetis kveqana, misi khalkhebi, enebi, istoria da kultura*. konstantinepoli). (წერეთელი, მ. (1924). *ხეთის ქვეყანა, მისი ხალხები, ენები, ისტორია და კულტურა*. კონსტანტინეპოლი.).

(ts. petre iberi. (2015). tbilisi.). (წმ.პეტრე იბერი. (2015). თბილისი.).

(khourtsilava, b. (2016). ierusalimis jvris monast'ris gamkrali soplebis kvaldakval. zhurnali „*istoriani*”, N 2. tbilisi.). (ხურცილავა, ბ. (2016). იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის გამქრალი სოფლების კვალდაკვალ, „*ისტორიანი*”. N 2. თბილისი.).

(khourtsilava, b. (2022). palestინელი „*gurjebi*”, tbilisi.). (ხურცილავა, ბ. (2022). პალესტინელი „*გურჯები*”, თბილისი.).

(javakhishvili, iv. (1979). kartveli eris istoria. *tkhzulebani tormet tomad*, t. I, tbilisi.). (ჯავახიშვილი ივ., (1979). ქართველი ერის ისტორია. *თხზულებანი თორმეტ ტომად*, ტ. I, თბილისი.).

(javelidze, n. (2016). *apkhazeti da apkhazni*, tbilisi). (ჯაველიძე, ნ. (2016). *აფხაზეთი და აფხაზნი*. თბილისი.).

(japaridze, g. (2018). *kartvelta savaneebi da samonastro temi tsm. mitsaze XI-XIII saukuneebshi (arabuli naratiuli da dokumenturi tsqaroebis mikhedvit)*. tbilisi.). (ჯაფარიძე, გ. (2018). *ქართველთა სავანეები და სამონასტრო თემი წმ. მიწაზე XI-XIII საუკუნეებში (არაბული ნარატიული და დოკუმენტური წყაროების მიხედვით)*, თბილისი.).

juansheri. (1955). tskhovreba vakhtang gorgaslisa. *kartlis tskhovreba*. teksti dadgenili qvela dziritadi khelnatseris mikhedvit s. qaukhchishvilis mier, t. I, tbilisi.). ჯუანშერი. (1955). ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა, *ქართლის ცხოვრება*, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბილისი.).

(hertspeldi, e. (1931). *kulturuli urtiertobani dzvels aghmosavletshi*, germanulidan gadmotargmnili l. muskhelishvilis mier, tpilisi.). (ჰერცფელდი, ე. (1931). *კულტურული ურთიერთობანი ძველს აღმოსავლეთში*, გერმანულიდან გადმოთარგმნილი ლ. მუსხელიშვილის მიერ, ტფილისი.).

(Izvestiya drevnikh pisateley o Skifii i Kavkaze. (1893). pod red. V.V. Latisheva, S-PB.). (Известия древних писателей о Скифии и Кавказе. (1893.)., под ред. В.В. Латишева, С-ПБ.).

(Melikset-bekov, L.M. (1950). Pontica Transcaucasica Ethnica (po dannym Minaya Medichi), 1815-1819 gg., *Sovetskaya Etnografiya*. № 2.). Меликсет-беков Л.М., Pontica Transcaucasica Ethnica (по данным Миная Медичи), 1815-1819 гг., *Советская Этнография*, 1950, № 2.